

הרב יהודה סרבניק
ר"מ במכון לב

הידע המדעי של חז"ל - שכלי או נבואי ?

חכמינו זכרונם לברכה הביעו דעתם לעתים גם בעניינים מדעיים. לרוב עשו זאת בתחום המדע הקשור להלכה, אך לעתים גם בתחום המדע שאיננו קשור למראית עין להלכה. דעתם המדעית של חז"ל איננה תואמת תמיד את דעת המדע שבזמנם (כמחלוקת שבין חכמי ישראל לחכמי אומות העולם בפסחים צד ע"ב). ולפעמים, אף שהסכימה דעתם למסקנות המדע שבזמנם, מכל מקום אין דבריהם תואמים את המדע החדש שבזמננו.

יש לברר אפוא איך להתייחס לדברים אלו. האם כל דבריהם ברוח הקודש נאמרו, כולל כל ענייני המדע שהזכירו, ולפי"ז במקום שאין דבריהם תואמים את מסקנות המדע יש לנסות ליישב את דבריהם, או שמא רק מה שהביעו דעתם בדברי תורה – נאמר ברוח הקודש או ניתן בסיני, וכל מה שאמרו בענייני המדע הוא על שיקול דעתם השכלית בלבד. ולפי זה יש לבחון את הדברים לפי ההוכחות השכליות שבעניין, ועל כן יתכן שתחום זה נאלץ לפעמים ללכת אחר חכמי אומות העולם, שהרי כלל מסרו לנו רבותינו "אם יאמרו לך חכמה בגויים תאמין, תורה בגויים אל תאמין". ועניינים אלו בגדר חכמה הם, ויש לבחנם לפי אמות המידה של החכמה.

ואכן מצאנו בסוגיא זו מחלוקת גדולה בין רבותינו הראשונים והאחרונים.

הגמ' בפסחים בדף צד ע"ב מביאה שתי מחלוקות בין חכמי ישראל לחכמי אומות העולם: "ת"ר חכמי ישראל אומרים גלגל קבוע ומזלות חוזרין, וחכמי אומות העולם אומרים וכו'. חכמי ישראל אומרים ביום חמה מהלכת למטה מן הרקיע ובלילה למעלה מן הרקיע, וחכמי אומות העולם אומרים וכו'. אמר רבי נראין דבריהן מדברינו שביום מעיינות צונגין ובלילה רותחין". ומשמע מתוך דברי רבי שהסכים עם חכמי אומות העולם מסברא. אם כן נראה לכאורה

שבעניינים המדעיים שהזכירו חז"ל לא מתוך רוח הקודש דיברו אלא משיקול דעתם בלבד, ועל כן במקום שנראה כחכמי אומות העולם יש ללכת אחריהם. ובאמת מצאנו כאן באוצר הגאונים על פסחים תשובה של אחד הגאונים שהגיע למסקנה זו וז"ל בתשובה: "דבר זה לא דיני ממונות ודיני נפשות הן, ולא איסור והיתר הוא, שצריך לקבוע הלכה וכו', וכן חכמי אומות העולם אומרים ביום חמה מהלכה וכו', שבזו הלכה כחכמי אומות העולם, דאמר רבי נראין דבריהם שביום מעיינות צוננים ובלילה רותחין, שאין אחד שחלוק על רבי בזו, ועוד כך אנו רואים במעיינות שהן כמה שאמר רבי". כמו כן הובאה שם תשובה מרב שרירא גאון ורבנו האי גאון שדחו את הברייתא "ר' יהודה אומר עוביו של רקיע אחד מעשרה ביום וכו', משקיעת החמה עד צאת הכוכבים ארבעה מילין". מחמת שדעת רבי יהודה בברייתא מבוססת על דעת חכמי ישראל "ליתא להך ברייתא ולא לדרבה, דבין רבי יהודה ובין רבה סבירא להו הרקיע עשוי כקובה והגלגל קבוע הוא והמזלות חוזרין והחמה היא בעצמה המהלכת ביום למטה מן הרקיע וכו', וכשמגיע לסוף נכנסת לעוביו וזו היא שקיעתה ומהלכת על כל עוביו של רקיע וכשמגיע לסוף עוביו וכו', וליתא להא מילתא מכמה אנפי, לפי שאינו רקיע אחד וכו', עד ואילו הייתה עולה בלילה למעלה מן הרקיע הייתה נראית בארץ, ולא היה הרקיע חוצץ מלראותה שהרי בינינו כמה רקיעים ואין חוצצין אותה ואף רקיע שלה אינו חוצץ לראות מה שלמעלה ממנו וכו'. ואף רבותינו כשאמרו חכמי ישראל אומרים ביום חמה וכו', הא אמר רבי ונראין דבריהם מדברינו".

וכשיטתו זו הלך ר' שרירא גאון בתשובה אחרת שהובעה באוצר הגאונים על גיטין סח ע"ב, כשנשאל שם על אמינותן של רפואות חז"ל אם אפשר להשתמש בהן בשעת הצורך גם בזמנינו, והשיב: "צריכין אנן למימר לכוון דרבנן לאו אסותא אינון, ומילין דבעלמא דחזונין גזמניהון וכו', ולא דברי מצוה אינון הילכך לא תסמכון על אלין אסותא". כלומר, חכמינו ז"ל לא היו רופאים ומה שאמרו בתחום זה, היה מה שהיה מקובל וראוי בזמנם, וכיוון שאין דברים אלו קשורים למצוות אין לסמוך עליהם. משמע מדבריו שדברי חז"ל בענייני מדע נאמרו על-פי המקובל במדע של זמנם ואין לסמוך על כך, ולא נצטוונו שלא לסור מכל אשר יורונו אלא בענייני התורה והמצוות.

וכן היא דעתו של הרמב"ם ובצורה מפורשת יותר, כפי שהביע דעתו בעניין זה במורה-נבוכים ח"ב פ"ח: "וכבר ידעת שהכריעו השקפת חכמי אומות העולם על השקפתם (של חז"ל) בעניינים האלו של התכונה, והוא אמרם בפירוש ונצחו חכמי אומות העולם (*לא מצאנו גרסה כזו בגמרא שלפנינו. אמנם, במדרש הגדול בראשית א, יז מובא מדרש בזה"ל: "ת"ר כיצד מזלות קבועים ברקיע... ונצחו חכמי אומות העולם לחכמי ישראל"*) . וזה נכון, כי הדברים העיוניים לא דיבר בהם כל מי שדיבר אלא כפי שהביאו אליו העיון (ר"ל להעוסקים בחכמת הטבע לא נאמרו דברים אלו מסיני או בנבואה אלא על-פי שכלם ועיונם בלבד) ולפיכך צריך לסבור מה שנתקיימה ההוכחה אליו". פירוש דבריו, כיוון שמקור דבריהם (בענייני חכמת הטבע) הוא על-פי השכל בלבד אין חייבים לקבל דעתם אלא דעת מי שההוכחה השכלית מכריחה כדבריו. והראיה שאף חכמינו ז"ל חזרו בהם מדעתם וקיבלו את דעת חכמי אומות העולם כשנוכחו לראות שההיגיון עם הצד השני.

כמו כן מצאנו את דעת הרמב"ם בזה במקום אחר בספרו מורה-נבוכים ח"ג ספ"ד, שם הביע את דעתו בצורה כללית, בלא להתייחס למחלוקת המיוחדת שבין חכמי ישראל וחכמי אומות העולם המופיעה בפסחים צד ע"ב. וז"ל הרמב"ם שם: "ואל תבקשני לתאם כל מה שאמרו מענייני התכונה עם המצב כפי שהוא, לפי שהמדעים באותו הזמן היו חסרים, ולא דיברו בכך משום שיש להם מסורת באותם הדברים מן הנביאים, אלא מצד שהם ידעני אותם הדורות באותם המקצועות או שמעום מידעני אותם הדורות".

דעת הרמב"ם ברורה שכל העניינים המדעיים שדיברו עליהם חז"ל לא קיבלום בנבואה או במסורת, אלא שהביעו דעתם בזה על-פי שכלם.

בעקבות הרמב"ם הלך גם בנו ר' אברהם. במאמר על דרשות חז"ל הובאו דבריו בהקדמה ל"עין-יעקב", וזה לשונו השייך לענייננו: "וראיתי להביא כאן מאמר שאמרו ז"ל ואבאר לך כדי שיתיישב ויתקבל בדעתך אהבתם האמת והודאתם עליו... ת"ר חכמי ישראל אומרים גלגל קבוע... אמר רבי נראין דבריהן מדברינו שביום מעיינות צוננין ובלילה רותחין... וכאשר שמע רבי הדברים האלה שהם תוצאות מן ההקדמות שחלקו בהם תחילה, הכריע דעת חכמי אומות העולם בראיה, זהו שאמר נראים דבריהם וכו'. ועתה התבונן מה שהורונו בברייתא זו, ומה יקר עניינה שלמדו. כי רבי לא הביט בדעת אלו אלא מדרך הראיות בלי לחוש על לב לא לחכמי ישראל ולא לחכמי אומות העולם, והכריע דעת חכמי אומות העולם מפני ראיה זו שחשב כי היא ראיה מתקבלת

וכו'. נקרא אדון זה רבנו הקדוש, כי האדם שכשישליך מעל פניו השקר, ויקיים האמת וכריענו לאמיתו, ויחזור בו מדעתו כשיתברר לו הפכה, אין ספק כי קדוש הוא. והנה נתברר לנו כי החכמים ז"ל אינם מעיינים הדעות ולא מביטין אותם אלא מצד אמיתתם ומצד ראיותיהם, לא מפני האומר אותו יהיה מי שיהיה." דעת ר' אברהם נראית ברורה - גם אצל חז"ל תיתכן טעות בדברי חכמה שהזכירו, ועל כרחך צריך לומר שלא אמרו דברים אלו מתוך קבלה או רוח הקודש, שאם כן לא היה מקום לטעות ולחזרה ואם כן ישנם דברים שחז"ל אמרו מחמת הבנתם השכלית.

בשיטה זו הלך גם ר"א ממייץ. הביאו הרא"ש בפסחים פ"ב סימן ל' בבארו את דין "מים שלנו" - שאיבת המים קודם הלילה עבור לישת המצות על מנת שלא יהיו מחוברים בלילה למעיינות או לנהרות כדי לשמור על קרירותם. וזה לשון הרא"ש שם: "אבל ה"ר אליעזר ממ"ץ היה מפרש הטעם לפי שהחמה מהלכת בלילה תחת הארץ כחכמי אומות העולם ואמרינן לקמן (דף צד ע"ב) שנראים דבריהן, הלכך אין להם תקנה אלא שלא יהיו בלילה במחבר וכו', ואסור לשואבן אחר תחילת הלילה".

ובשיטה זו מצאנו שהלך גם התוספות רי"ד בשבת לד ע"ב בישבו את הסתירה שעורר ר"ת בין זמן בין השמשות המופיע בשבת שם (זמן מהלך שלושת רבעי מיל) לבין זמן בין השמשות המופיע בפסחים (תמישה מילין לשיטת עולא שם). וזה תירוצו בקיצור שם: "ונ"ל לתרץ שאע"פ ששקעה החמה ונעלמה מן העין עדיין אורה שולט וכל זמן שאורה שולט אין פני המערב מאדימין, אבל כששוקעת לגמרי והולכת תחת הארץ מסתלק אורה מן העולם ואז מתחילין פני המערב להאדים וכו', שהעולם עשוי כמו כדור עגול שאינו שווה ומי שדר באמצע הכדור שהוא גבוה אע"פ שנעלמה החמה מעיניו, לא ייעלם אורה מן הכדור שתהלך כל שיפועו של כדור ותיכנס תחתיו, ומפני זה מושך אורה אחר שנעלמה מן העין הרבה כשיעור ה' מיל. וכדבריי מצאתי שתירץ גם ר"ת בספר הישר אלא שהוא תירץ כפי חכמי ישראל שאומרים כי החמה הולכת בלילה אחר הכיפה למעלה מן הרקיע, ואני תירצתי כפי חכמי אומות העולם שאומרים שהחמה מהלכת בלילה תחת הארץ והוא העיקר כדאמרינן התם".

ר"ת הבחין בשתי שקיעות כדי ליישב את הסתירה בין הסוגיות ודבר זה שייך רק לפי דרכם של חכמי ישראל כשהחמה נכנסת בעובי הרקיע ואתה כשהיא יוצאת ממנו ומתחילה לעלות מעל כיפת הרקיע. והתוספות רי"ד

הבחין בין תחילת שקיעה לסוף שקיעה הנובע מהיעלמותה האיטית של החמה תחת לאופק, מהלך השייך לפי חכמי אומות העולם. והוא מסיים שם שהעיקר כחכמי אומות העולם כמסקנת הגמ' שם (ר"ל כדברי רבי: "ונראים דבריהם מדברינו").

וכן מוצאים אנו באחרונים שהלכו בדרך זו, ולדוגמא בשו"ת מהר"ם אל אשקר סי' צ"ו שדחה שם את שיטת ר"ת בעניין הסתירה שבין הסוגיה בפסחים צ"ד ע"א (דמשמע שם שמשך זמן בין השמשות הוא זמן מהלך ד' מילין – משקיעת החמה עד צאת הכוכבים). ומאידך בשבת דף ל"ג נחלקו רבה ורי' יוסף אם הוא זמן מהלך שני-שלישי מיל או שלושת-רבעי מיל, והלכה בזה כרבה שזמן בין השמשות הוא מהלך שלושת-רבעי מיל מן השקיעה עד צאת הכוכבים. לעומת מהלך ארבע מיל המובא בפסחים שם. ור"ת שם תירץ את הסתירה שישן שתי שקיעות, שקיעת גוף החמה ואז הוא עדיין יום גמור ולאחר שלושה מיל ורבע מתחילה השקיעה השנייה, ומשם והלאה מתחיל בין השמשות ונגמר אחר שלושת-רבעי מיל. ועל פי חילוק זה יישב את הסתירה בין הסוגיות, שהסוגיה בשבת מדברת על השקיעה השנייה, ואילו הגמ' בפסחים מדברת על השקיעה הראשונה. ובשו"ת הני"ל דחה את חילוקו של ר"ת בזה הלשון: "וידוע הוא ומושכל ראשון דדברים אלו אין להם שום מציאות כי אם לדעת חכמי ישראל שסוברים לגלגל קבוע ומזלות חוזרין, ושהשמש מהלכת בלילה אחרי הכיפה דע"כ צריכה ללכת כל עובי הרקיע, ומכאן נובעים שתי השקיעות של ר"ת. שקיעה אחת כשהיא מתחילה להיכנס לעובי הרקיע ושקיעה שנייה כשהיא גמרה לעבור את כל עובי הרקיע ומתחילה לחזור מעל לרקיע לכיוון מזרח וכו'. אמנם שאר המפרשים ז"ל והמחברים ז"ל והרמב"ם ז"ל בפ"ח, מהחלק השני מהמורה, והגאונים ז"ל, סוברים כחכמי אומות העולם דגלגל חוזר ומזלות קבועים ושהחמה מהלכת בלילה תחת הארץ ובכי האי גוונא אין צורך להליכת עובי הרקיע ולא לנגד החלון כי הגלגל הוא ששוקע בה תחת האופן ואין שם כי אם שקיעה אחת אלא שעגולת החמה שוקעת ונבלעת מעט מעט תחת האופק עד שתיכנס כולה ותיעלם מן העין".

מאידך, מצאנו שיטות ראשונים ואחרונים שיש ללכת אחרי דעת חכמינו ז"ל בכל התחומים ואפילו כנגד חכמי המחקר שכל מה שמסרו לנו קיבלוהו בקבלה מסיני או ברוח קדשם, וגם אם היום נדמה שדעתם היא נגד המציאות או החכמה המקובלת - סוף האמת להיגלות. וכמו שנכתבו

לראות איך שהביעו דעתם בפסחים צד ע"ב נגד הדעה המדעית המקובלת ובסופו של דבר חז"ל צדקו בדעתם וחזרו חכמי אומות העולם להורות כדברי חכמינו ז"ל כפי שיתבאר לפנינו בעזה"י.

בדעה זו החזיקו ראשונים רבים וביניהם מרבתינו של הרמב"ם. וכמו שמצאנו בפירוש רבנו חננאל בפסחים צד ע"ג: "...אע"פ שהחוזים בכוכבים בזמן הזה מדברים דברים המכחישים, לא משגחינו בהו אלא אנו מזהירים לקבל דברי רבותינו כתקן ולא לחוש לדברי זולתן...". משמע שגם בדברים בחכמות הטבע אין לסור מדברי רבותינו ואפילו שההיגיון עם חכמי אומות העולם. ועל כרחך צריך לומר שחז"ל לא המציאו דברים אלו מדעתם אלא קבלה הייתה בידם, כמו שאמר רבן גמליאל בר"ה כה ע"א: "אמר להם ר"ג כך מקובלני מבית אבי אבא, אין חידושה של לבנה פחותה מעשרים ותשעה יום ומחצה ושני-שלישי שעה וע"ג חלקים וכו'", או שרוח הקודש דיבר בס.

גם רש"י במסכת עירובין דף נו ע"א ד"ה "זהו" תיאר את מחלך החמה בזה הלשון: "לפי שהחמה לעולם ביום ממזרח לדרום מהלכת כדאמר קרא הולך אל דרום, והליכת החמה ביום הוא, אבל בלילה אינו הולך אלא סובב מחוץ לכיפה וכו'". והוא כדרכם של חכמי ישראל, כשאמר שם "ונראים דבריהם מדברינו", העדיף רש"י את דעתם של חכמי ישראל, משמע שהוא סובר כדעה שלא נדחו דבריהם. (ובביאור דברי רבי שם "ונראים דבריהם מדברינו" יש לומר כפי שנאריך עוד לבאר לקמן בעזה"י, שאין כוונתו בזה לפסוק כדברי חכמי אומות העולם, אלא שאמר בזה שסברתם נראית יותר הגיונית, אולם האמת כדברי חכמינו ז"ל, אע"פ שאין אנו מבינים את ההיגיון שבזה.)

בדעה זו הלך גם הריב"ש בשו"ת הריב"ש סי' תמ"ז "... שאין לנו לדון בדיני תורתנו ומצוותיה על-פי חכמי הטבע והרפואה. שאם נאמין לדבריהם אין תורה מן השמים חלילה כי כן הניחו הם במופתיהם הכוזבים. ואם תדין בדיני הטריפות על-פי חכמי הרפואה שכר הרבה טיטול מן הקצבים... כי לא מפי הטבע והרפואה אנו חיינן, ואנחנו על חכמינו ז"ל נסמוך אפילו יאמרו לנו על ימין שהוא שמאל, שהם קיבלו האמת ופירושי המצוה איש מפי איש עד משה רבנו ע"ה. לא נאמין אל חכמי היוונים והישמעאלים, שלא דיברו רק מסברתם ועל-פי איזה ניסיון מבלי שישגיחו על כמה ספקות יפלו בניסיון ההוא, כמו שהיו עושין חכמינו ז"ל, כמוזכר בפרק המפלת ל ע"ב "אני מביא ראיה מן התורה ואתם מביאים ראיה מן השוטים".

וכן מצאנו כשיטה זו באחרונים, (ראשונים נוספים שהלכו בשיטה זו יובאו בעז"ה לקמן) בספר-הברית ח"א מאמר י"ד פ"ח בעניין דעת הז"ל על חרקים שנוצרו מעיפוש ולא מחרקים אחרים או מביצים שאין כן דעת חכמי אומות העולם כתב שם "ולשון חכמים תיטיב דעת עניין זה מכל אשר יגידו מחקרי העמים כי דבר ה' בפייהם אמת נכון הדבר".

וכן הביא בספר "פחד-יצחק" (אנציקלופדיה לתלמוד ולהלכה) בערך "צידיה" את תשובת ר' יהודה בריל ממנטובה שכתב: "אין לשנות הדינים המיוסדים על קבלת קדמונינו שבביל חקירת חכמי אומות העולם וכו', וא"כ אין לזוז ממה שנפסק על פי גמרתנו אפי' כל רוחות החקירות האנושיות שבעולם באות ונושבות בו, כי רוח ה' דיבר בנו. אכן חסר דעת החוקר ואין שכלו מגיע לעומק חכמת הטבע ומעשה בראשית כי רב הוא, וכתוב 'מגיד דבריו ליעקב' ו'סוד ה' ליראיו', וחכמי אומות העולם לא ידעו ולא הבינו בטבע כי אם שטחיות הדברים הנראה לעין ולא פנימיותם כאשר השכילו מקבלי מעשה בראשית". והביא שם כראיה לדבריו את הגמ' שר' אברהם בנו של הרמב"ם הביא להוכיח את שיטתו, והוכיח משם את ההפך וז"ל: "עדות נאמנה אצלי מ"ש בגמ' דפסחים על עניין אם הגלגל קבוע ומזל חוזר, שחזרו חכמי ישראל באותו הזמן והודו לחכמי אומות העולם, וסוף דבר אחרי מאות רבות, משנים כל התכנים מאומות העולם בחקירתם על-פי הניסיון והמופת שבו, לדברי חכמינו וקבלתנו הקדמונית". (אחרונים נוספים שהלכו בשיטה זו נביא בעז"ה לקמן). ע"כ הבאתי לקט מדברי רבותינו ז"ל שהביעו דעתם לכאן ולכאן, בלא הכרעה לכיוון מסוים.

עם בחינת סוגיא זו מן הבחינה ההגיונית, הנה במושכל ראשון היה נראה להביא ראיה לשיטה הראשונה הנ"ל שחז"ל בעניינים המדעיים דיברו מסברתם בלבד, שהרי רבי בגמ' בפסחים שם הסכים עם חכמי אומות העולם באומרו: "ונראים דבריהם מדברינו". ואם היו דבריהם בזה על-פי הנבואה, כיצד יוכלו להודות לחכמי הגויים אפי' אם היו מסכימים עמם בסברת הדבר. וכן השיב בספר "פחד-יצחק" לר' יהודה בריל ממנטובה "וחכמי ישראל שחזרו והודו לחכמי אומות העולם בעניין מזל קבוע וגלגל חוזר, הורו באצבע דלאו כל מילי דאתמרו בגמ' מפי הקבלה הם, אלא דחכמי ישראל דיברו גם הם לפעמים מפי השכלה והחקירה האנושית ולא מפי הקבלה, דאל"כ למה להם להודות, היה להם להתחזק בקבלתם ולא לשוב מפני כל ראיות אומות העולם".

אולם רע"א בגיליון השי"ס בפסחים שם מציין לעיין בדברי השיטה-מקובצת בכתובות יב ע"ב. ושם מצאנו תשובה לראיה הנ"ל וז"ל השיטה-מקובצת בד"ה "השבתנו על המעוברת": "פרש"י - תשובה גמורה וניצחת. והקשו עליו, וא"כ כבר חזר בו רבן גמליאל, והא חזינן אמוראי דפסקי כרבן גמליאל ועבדי כוותיה, ויש לומר דאף על גב דנצח אותם בטענה מכל מקום קבלתם אמת הייתה וכו', וכן שמעתי משמו של רבנו תם שהיה אומר כן על הא דאמרינן בפרק מי שהיה טמא: חכמי ישראל אומרים לגלגל קבוע ומזלות חוזרים וחכמי אומות העולם אומרים וכו', ואמרינן התם אמר רבי תשובה לדבריהם וכו', ואמר ר"ת דאף על גב דניצחו חכמי אומות העולם לחכמי ישראל, היינו ניצחון בטענות, אבל האמת היא כחכמי ישראל. והיינו דאמרינן בתפילה 'ובוקע חלוני רקיע'. ועוד אמרו בפרק אלמנה לכהן גדול, מתיב רבי זכאי זו עדות שהעיד רבי יוסי מפי שמעיה ואבטליון והודו לו, אמר רב אשי מי קתני וקיבלו, הודו לו קתני - דמסתבר טעמיה". אנו רואים שדעת ר"ת שכל עוד לא כתוב במפורש שקיבלו דבריהם אפי' שכתוב שהודו לחולקים עליהם אין כאן אלא הודאה על סברת הדבר, אבל הם נשארים בדעתם שכך קיבלו וקבלתם אמת ואפי' שאין הם מבינים את הסברה ברגע זה. ונראה שעל כרחך צריך לומר כן, שאם הייתה כאן מחלוקת בסברא בלבד, אם כן ברגע שקיימת הוכחה לצד אחד ואף הצד השני מודה להוכחה זו, שוב אין כאן מחלוקת ומדוע להזכיר כלל את דעתם המוטעית שהרי הודו בטעותם. על כרחך צריך לומר שאין דבריהם מבוססים על הסברא בלבד אלא כל דבריהם על-פי הקבלה היא ועל כן אין לדחותם מפני שום סברא.

בשיטה זו הלך גם הרמ"א בספרו "תורת-העולה" ח"א פ"ב, והאריך מעט בביאור שיטה זו. וזה לשונו: "דע כי נפלו שלוש דעות בענייני התכונה. האחד הוא דרך התכונה המפורסמת בספר "האלמגסט" (אשר חיברו בטלמיס היווני) אשר נמשכו אחריו כל חכמי התכונה הנמצאים מזמן היותם בנמצא הספר הנזכר, והוא בנוי על דעת חכמי האומות שאמרו המזל קבוע והגלגל חוזר. הדעת השני דעת חכמי ישראל שאמרו מזל חוזר וגלגל קבוע. ואע"פ שאמרו וניצחו חכמי האומות וכו', כבר כתבתי בזה בפ' המגילה שלי ובספר אגדות, שאין דעתם לומר שחזרו בהן חכמי ישראל, רק שבסיבות הגלות נשכח מהן אותו הדרך, ולא ידעו לכוון כל דרכי התוכנה על-פי התכונה ההיא והוצרכו ללמוד על-פי תכונת הגויים וזהו עניין ההודאה וכו'".

וכן מצאנו את דעתו של היש"ר מקנדיא (מגדולי המקובלים) בספרו "גבורות ה'" מדרגה ה', וזה לשונו: "אולם אחרים יחשבו שהכוכבים מתנועעים בסיבוב בלי גלגלים ולפי דעתם לא טוב עשו חכמי ישראל שהודו לחכמי אומות הועלם שמזלות קבועים וגלגלים חוזרים, שאולי דעתם הראשון מקובל מהנביאים ולא היה להם לעזוב המקוריים בשביל המסבירים והמטעימים כל זמן שאינם מקיימים דבריהם במופתים ברורים".

ואכן, עם התקדמות הישגי המדע בתחום האסטרונומיה, התברר שדעתם של חכמי ישראל במחלוקת אם מזלות קבועות או גלגל קבוע היא האמיתית.

שהנה כבר עם תחילתה של האסטרונומיה החדשה כתב התוכן הגדול טיכו ברהה הדני לתלמיד הרמ"א, ר' דוד גנז, שלא טוב עשו חכמי ישראל שהודו לחכמי האומות, לפי שהצדק באמת היה אתם. (מובא בסי' "נחמד ונעים" לר"ד גנז).

ואם כן, למרות שחז"ל היו בדעתם זו נגד עולם המדע שבזמנם, ולאחר מאות שנים נתגלתה צדקתם, ועל כרחך אין כאן מחלוקת מדעית, אלא שחז"ל ידעו את מה שידעו ברוח קדשם או בקבלה מן הנביאים, שאף שמחמת הסברא הודו לחכמי אומות העולם, אולם חלקו עליהם מצד מה שקיבלו וכנ"ל. ולהכרה זו הגיע אף גדול אנשי המדע שבתקופתם, בטלמיסוס, שהביע דעתו על ידיעתם של חז"ל במשך זמן מהלך מחזור הלבנה, כפי שמובאים דבריו בספר יוחסין: "שמוזה מוכח שהייתה נבואה בישראל וקיבלו דבר זה מאבותיהם הנביאים". ולקמן נוכיח עוד בעזה"יית שבדרך זו הלכו גם גדולי המקובלים, המהר"ל, הגר"א והרמח"ל, שלדעתם כל דברי חז"ל אמת, אלא שלא כיוונו לכוונה הפשוטה של הדברים.

ולסיכום נצטט את גדול המקובלים של הדור הקודם ר' שלמה אלישיב בספרו "לשם שבו ואחלמה" בדרושי עולם התוהו ח"ב דרוש ד' ענף י"ט: "והעיקר המחויב לכל מי אשר בשם ישראל יכונה, להאמין באמונה שלמה שכל מה שנמצא בדברי חז"ל בהלכות ואגדות בש"ס ובמדרשים, הם כולם דברי אלוקים חיים. כי כל מה שאמרו הוא ברוח ה' אשר דיבר בם ומסוד ה' ליריאיו. וכמו שמצינו בסנהדרין מ"ח ע"ב שגם בעניין שאינו נוגע להלכה ולמעשה כלל, ושאלה הגמרא על רב נחמן, מנא ידע? והייתה התשובה שם - סוד ה' ליריאיו וכו".

אמנם, אם נדייק בלשונו נמצא שהתייחס רק לדברי חז"ל בהלכות ואגדות בש"ס ובמדרשים. אולם אין הדבר כן בקשר לראשונים, ואפ"י הגאונים שאין אומרים על כל דבריהם שנאמרו ברוח הקודש. וכבר הבחין בדבר זה גדול פוסקי זמננו הר"מ פיינשטיין בשו"ת אגרות-משה חיו"ד ח"ב סי' ע': "...וא"כ דבר כזה שלא נראה לשום איש לא שייך שידעו הדורות שאחרי הגמ', שרק חז"ל בקבלתם וגם בסברתם שייך שידעו, וחייבים אנו להאמין בכל דבריהם שהם דברי אלוקים חיים. אבל אחר חתימת התלמוד אף הגאונים לא שייך שיחדשו דבר שלא נמצא בגמ' בסברתם בדבר טבעי שאי-אפשר לראות, לומר שכן הוא הטבע ורק על גאונים יחידים שאמרו עליהם שדבריהם דברי קבלה וכו'".

ובסיום דברינו אי-אפשר שלא להזכיר כאן שיטה חשובה בדעת גדולי המחשבה, את דעת המהר"ל והרמח"ל שאין כל קשר בין דברי חז"ל הקדושים לבין דעת המדע, שכל אחד עסק בתחום אחר ואין כאן כל התנגשות ביניהם, ואף שחז"ל למראית עין הביעו דעתם בעניינים מדעיים ובדעתם זו לכאורה סתרו את גישת המדע, אולם אין זאת אלא למראית עין בלבד אולם כוונתם האמיתית שונה.

וז"ל המהר"ל בספרו "באר-הגולה" ריש באר ו': "התלונה השישית באמרם כי היה נעלם מהם חכמה האנושית הם החכמות אשר לפי השכל האנושי. ולא שהיה נעלם מהם רק דיברו בהם התכלית הזרות, ודבר זה אם היה כך היה מורה זה על חסרון הידיעה וההרחקה מן האמת, ודבר זה הפך מה שהזהירו עליו חכמים. ואיתא בשבת דף קמה: 'אמור לחכמה אחותי את' - אם ברור לך הדבר כאחותך שהיא אסורה אמרהו, ואם לאו אל תאמרהו. הרי שהם הזהירו שלא יאמר החכם דברים שהם בלתי ברורים, מכ"ש שלא לומר דברים זרים רחוקים שאף לעיניים נראה כי הדבר הוא זר... וכבר נתבאר לך כי כל שהביאום לדבר זה לחשוב על חכמים כך, זהו מה שמצאו בדבריהם שנתנו סיבות לדברים טבעיים שנתהווים בעולם, והיה נראה להם כי הסיבות האלו הם רחוקים שיהיה דבר זה סיבה טבעית, ובשביל זה אמרו עליהם שהיו רחוקים מהחכמות האלו. אבל אין האמת כך כלל, כי לא באו חכמים לדבר מן הסיבה הטבעית כי קטון ופחות הסיבה הטבעית כי דבר זה יאות לחכמי הטבע או לרופאים לא לחכמים, אבל הם ז"ל דיברו מן הסיבה שמחייב הטבע...". וכמה דוגמאות מביא המהר"ל ז"ל לעקרונו, דוגמא א': "אמרה תורה על אות הקשת 'וראיתה לזכור ברית עולם' וחכמי הטבע נתנו סיבה טבעית לקשת כמו שידוע מדבריהם, אבל הדבר

הוא כך שהסיבה אשר נתנה התורה היא הסיבה, שלכל דבר יש סיבה טבעית מחייב אותו, ועל אותה הסיבה הטבעית יש סיבה אלוקית והיא סיבת הסיבה, ומזה דיברו חכמים...". דוגמא ב': "לאדם אל צורתו ומספר אבריו יש סיבה טבעית, שאין ספק כי יש לדבר זה פועל טבעי. ומכל מקום יש לאותה סיבה סיבה אלוקית, שעל סיבת הסיבה אמר 'ויברא אלוקים את האדם בצלמו בצלם אלוקים ברא אותו'... אמנם גם מסיבת הסיבה שנתנו הם ז"ל, לא עמדו על דבריהם להבין דבריהם, כי רחקו ממנה, וזה כי לקחו דבריהם בהבנה ראשונה מבלי שנתנו לב להבין אמיתת הדברים, כי דבריהם הם בנסתר ובנעלם, ולכך דיברו עליהם עתק".

היוצא מדבריו שאין כל חפיפה בין חכמת המדע המקובלת אצל אומות העולם לחכמת המדע שהזכירו חכמינו ז"ל. שחכמי הגויים דיברו על חיצוניות הדברים, פירוש על הקשר והסיבות החיצוניות הנראות לעיניים, וחז"ל דיברו על פנימיות הדברים, היינו הסיבה האמיתית הבלתי נראית המסתתרת מאחורי התופעות המדעיות, ומסיבה זו נקראת חכמת אומות העולם חכמה חיצונית, וחכמת חז"ל חכמה פנימית.

ואפ"י כשחז"ל דיברו לכאורה על חיצוניות הדברים כפי שנראה לכאורה מדבריהם, אף אז כל כוונתם רק לפנימיותם. וכמו שכתב הרמח"ל ב"מאמר על ההגדות": "עוד צריך שתדע שדברים רבים מעיקרי הסודות ירמזום חכמינו ז"ל בעניינים מן הטבע או מן התכונות, וישתמשו מן הלימודים שהיו מלמדים בדורות ההם אנשי החכמה הטבעית והתכונה, ואמנם אין העיקר להם העניין ההוא הטבעי או התכוני אלא הסוד שרצו לרמוז בזה. ועל כן לא יוסיף ולא יגרע אל אמיתיות העניין הנרמז היות הלבוש המשלי ההוא אשר הלבשוהו אמיתי או לא, כי הכוונה הייתה להלביש הסוד ההוא במה שהיה מפורסם בדורות ההם בין החכמים. ואותו העניין עצמו היה יכול להתלבש בלבוש אחר כפי המפורסם בדורות אחרים, וכך היה מלביש אותו בעל אותו המאמר עצמו אילו היה אומר אותו בדורות ההם".